

СТАНОВИЩЕ

за дисертационния труд *Контекст и нормативност в критическата теория на Макс Хоркхаймер и Теодор В. Адорно* на **Меги Николаева Попова** за придобиване на образователната и научна степен „доктор” в професионално направление 2.3.

Философия (История на философията. Съвременна философия)

от **проф. д-р Христо Петков Годоров**, департамент „Философия и социология“ в НБУ

Дисертационният труд на Меги Николаева Попова *Контекст и нормативност в критическата теория на Макс Хоркхаймер и Теодор В. Адорно* е изготвен в рамките на докторантура в катедра „История на философията“ на СУ „Св. Климент Охридски“. Приложената към документите справка показва, че със своите досегашни публикации авторката покрива минималните национални изисквания за придобиване на ОКС „доктор“. От декларацията на авторката за оригиналност и достоверност и от доклада за сходство, изготвен от доц. Видински, личи, че откритите сходства в дисертационния труд са регламентирани и не носят признаци на плагиатство. Обемът на дисертационния труд е 267 страници. Той се състои от увод, четири глави, заключение и библиография. В библиографията са посочени 140 заглавия на български, английски и немски.

Обяснявайки своите мотиви за избора на изследователско поле и по-специално на изследователски проблем, М. Попова посочва две неща. Първо, в нашата научна книжнина наследството на Франкфуртската школа, в т. ч. и на двете най-значими и влиятелни фигури в нея – Макс Хоркхаймер и Теодор В. Адорно – е изследвано едностранчиво главно в социологически ключ. Нужно е сега то да бъде допълнено с изясняване на философските основания на критическата теория. Второ, като голямо интелектуално предизвикателство пред критическата теория продължава да стои повдигнатият от Хабермас въпрос за обосноваването на нормативността на критическата теория. Авторката си поставя за задача чрез реконструкция на произведенията на двамата автори, да извлече от тях възможности да се отговори на този въпрос.

Към първата от двете заявки имам две бележки. Не е съвсем коректно твърдението, че философската страна в критическата теория на Франкфуртската школа е останала без внимание в българската философска литература. Нека тук само спомена първата сериозна българска монография върху критическата теория – книгата на

Красимир Кънев *Естетическото измерение на социалната критика. Изкуството и естетиката в критическата теория на Херберт Маркузе* (1991). Не съм съвсем сигурен, че е възможно и че отговаря на намеренията на самите създатели на критическата теория да се отделят философските от останалите елементи на теорията. Авторката сама отбелязва, че критическата теория по самия си замисъл е интердисциплинарна теория. Независимо от това обаче смятам, че едно поставяне на акцентите при анализа върху важните за Хоркхаймер и Адорно философски идеи, каквото предприема Меги Попова, е напълно оправдано.

По повод на втората заявка мога да кажа само, че авторката се е заела с един наистина централен, бих казал дори съдбоносен за критическата теория въпрос: на какви основания критическата теория, бидейки сама част от обществено-историческата реалност на „късния капитализъм“, изисква обществена промяна, която да преодолее тази реалност. Авторката отлично разбира значимостта на този въпрос, има куража да се захване с неговото разискване и е намерила адекватни инструменти за това. Нейната цел е прецизно дефинирана – тя не издига систематичната претенция да предложи директен отговор на въпроса, а си поставя за цел, чрез историко-философска реконструкция да изяви в творчеството на Хоркхаймер и Адорно възможности за такъв отговор.

Дисертацията е отлично композирана в логическо и стилово отношение. Във въвеждащата глава се очертават обществените, академичните и интелектуалните условия, при които след Първата световна война възниква Института за социални изследвания и се формира Франкфуртската школа. Втората глава е посветена на ранните произведения на Макс Хоркхаймер, които задават рамката и насоката на мислене на критическата теория. В третата глава се разисква най-влиятелното произведение на Франкфуртската школа – книгата на Хоркхаймер и Адорно *Диалектика на Просвещението*, писана в емиграция. В заключителната четвърта глава авторката се занимава главно с творчеството на Адорно в периода след Втората световна война. Като краен резултат се е получил цялостен, богат, плътен, фокусиран около главен проблем разказ за ранната история на Франкфуртската школа.

В своята прочута статия *Традиционна и критическа теория* от 1937 г., на която М. Попова обръща подобаващо внимание във втора глава на дисертацията, Макс Хоркхаймер изтъква, че главната особеност на критическата теория по сравнение с традиционния тип теория е, че тя развива съзнание за своята собствена социално-историческа обусловеност. Всяка една философска и социално-научна теория зависи от

външни за нея обществени и културни условия. Теориите от традиционен тип обаче или са слепи за тези условия, или се абстрахират от тях (в термините на дисертацията извършват „деконтекстуализиране“). За разлика от тях критическата теория развива съзнание за собствената си обусловеност и интегрира това съзнание в своите познавателни постижения (тоест бидейки контекстуална, тази теория върши „контекстуализиране“).

Съзнание за собствената историческа обусловеност е характерно за всички варианти на марксизма. Въпросът е как на базата на общо взето случайни условия, каквито предлага историята, би било възможно да се изведе 1) необходимостта от социална промяна и 2) необходима по своите съдържание и посока социална промяна (тоест „нормативност“). Главна роля за решаването на този въпрос в класическия марксизъм за необходимостта на социалната промяна – тук тя се нарича просто „социална революция“ – играе един важен идеен мотив, наследен от Хегел. Става дума за разбирането на историята като закономерен „естествено-исторически процес“ (Енгелс). Необходимостта на социалната промяна е следствие от действието на обективни закони на историята, които имат в основата си икономическа природа. Историческият процес има ясна посока и онова, което става в историята е подчинено на неумолими обективни закони, които се реализират чрез действията на хората. По силата на същите тези обективни закони историческата промяна си има в лицето на пролетариата и своя извършител.

Когато обаче поради сложно преплетени обстоятелства Хрокхаймер, Адорно и техните съмишленици се отказват от идеите за закони на историята и за пролетариата като движеща сила на революцията, въпросът за необходимостта на социалната промяна става остър. Решението му според реконструкцията на М. Попова накратко изглежда така: достъпното за социологическо наблюдение човешко страдание в „контекста“ на късния капитализъм е онзи морален импулс, който кара критическата теория да „изисква“ социална промяна (на езика на дисертацията „трансформация“ на обществото). Наред с това ранната критическа теория открива с помощта на своя социологически инструментариум в същия този исторически „контекст“ и възможности за такава промяна. Изводът на писаната през войната *Диалектика на Просвещението* обаче е дълбоко песимистичен – инструменталният разум е толкова всемогъщ, че отвъд него не може да се види спасителен бряг. От тук насетне критиката на съществуващото („контекста“) няма как да бъде друга освен само негативна. Нейното послание звучи по

следния начин: „ние знаем как не бива да бъде, но не знаем и не се длъжни да казваме как следва да бъде“.

Този нихилистичен извод провокира недоволство у Хабермас и у редица други автори, защото когато не се ангажира с представата за някакво положително оценено състояние, критическата теория неизбежно се лишава от възможността да обоснове критерии на социалната критика и рискува да се превърне в нещо като прищявка или каприз на суетни и самовлюбени хора (Одо Маркварт).

Проявявайки голяма чувствителност към текстовете на двамата автори и към контекстите на тяхното възникване, М. Попова предлага един разбиращ прочит на критическата теория на Хоркхаймер и Адорно, който я удържа в полето на смисленото и встрани от крайностите на нихилизма. Отчитам това като постижение и заслуга на авторката макар че аз самият съм далеч от това да се придържам към подобен прочит.

В дисертационния си труд Меги Попова е постигнала изследователската цел, която си е поставила. Формулиран е действителен и актуален проблем, към който е приложен адекватен подход и инструментариум. Направени са убедителни изводи. Композицията на труда отговаря на целите на изследването. Езикът е ясен и прецизен.

Обемът на автореферата е 31 страници. Авторефератът отразява точно основните моменти от съдържанието на труда и отговаря на общоприетите стандарти. В него са публикувани списък на приносите на дисертацията, както и списък с осем публикации на авторката по темата на дисертацията. Приносите са действителни и са формулирани недвусмислено.

Нямам лични впечатления от авторката. Нямам съвместни публикации с нея и не съм в конфликт на интереси.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ: Дисертационният труд *Контекст и нормативност в критическата теория на Макс Хоркхаймер и Теодор В. Адорно* на **Меги Николаева Попова** отговаря на всички изисквания за придобиването на образователната и научна степен „доктор” в професионално направление 2.3. Философия (История на философията. Съвременна философия). Като член на Научното жури аз ще гласувам ЗА присъждането на авторката на тази степен.

Подпис:

(проф. д-р Христо П. Тодоров)

София, 12 февруари 2023 г.